

Príručka k pridelovaniu manažmentových kategórií chránených území podľa IUCN

ŠOP SR, december 2014

Príručka k pridelovaniu manažmentových kategórií chránených území podľa IUCN

**Zostavil
Ján Kadlečík**

Návod na hodnotenie chránených území a pridelenie manažmentových kategórií podľa metodík IUCN

Vypracovaný pre Štátnu ochranu prírody SR v rámci projektu Rozvoj ochrany prírody a chránených území v slovenských Karpatoch, financovaného z Programu švačiarско-slovenskej spolupráce v roku 2014

Spolupráca: Michal Adamec, Ľuboš Čillag, Michal Deraj, Jana Durkošová, Vladimíra Fabriciusová, Ema Gojdičová, Peter Hradňanský, Ján Julény, Ivan Koubek, Peter Puchala, Andrej Saxa, Peter Štofko, Ivan Šustr, Katarína Žlkovanová

Schválené listom MŽP SR Sekcie ochrany prírody a tvorby krajiny č. 4019/2014-2.1 z 11. decembra 2014.

Prípadné pripomienky a návrhy je možné zasielať na

Štátna ochrana prírody SR
Tajovského 28B
974 01 Banská Bystrica

jan.kadlecik@sopsr.sk a ivan.koubek@sopsr.sk

1. Úvod

Chránené územia sú základnými kameňmi všetkých národných i medzinárodných stratégií ochrany prírody, vypracovávaných štátnymi i medzinárodnými inštitúciami, vrátane Dohovoru o biologickej diverzite (DUDLEY ed. 2008). Predstavujú tiež základ snáh o ochranu najohrozenejších druhov a biotopov a čoraz viac sa považujú aj za hlavných poskytovateľov ekosystémových služieb a biologických zdrojov i za kľúčové zložky stratégií na zmierňovanie dopadov klimatickej zmeny. Chránené územia môžu mať rozmanitú podobu - od prísne chránených „bezzásahových“ území až po rôzne typy tradične obhospodarovanej krajiny, ktorú do dnešnej podoby sformoval človek a ktorá zároveň zabezpečuje vysokú mieru biodiverzity. Spôsob manažmentu vyplýva z účelu vyhlásenia lokality za chránené územie, z cieľov, ktoré daná lokalita „plní“ v rámci sústavy chránených území (alebo v rámci spoločnosti) a z toho vyplývajúcich manažmentových cieľov (t. j. aký je režim ochrany resp. trvalo udržateľného využívania chráneného územia).

Manažmentové kategórie chránených území zaviedla Medzinárodná únia pre ochranu prírody (ďalej len „IUCN“) už pred 20 rokmi a predstavujú celosvetový rámec (uznávaný aj Dohovorom o biologickej diverzite a ďalšími dohovormi) pre kategorizáciu rôznych typov riadenia (manažmentu) chránených území. Naposledy boli revidované v publikácii širokého okruhu expertov pod vedením N. Dudleyho zo Svetovej komisie pre chránené územia IUCN (DUDLEY ed. 2008), doplnenej v roku 2013.

Účelom manažmentových kategórií chránených území je tiež uľahčenie a pomoc pri plánovaní alebo prehodnocovaní chránených území a ich sústav – predstavujú nástroj na plánovanie na rôznych úrovniach i pre oficiálne uznanie rôznych typov manažmentu a správy chránených území. Skvalitňujú tiež nakladanie s informáciami o chránených územiach – poskytujú medzinárodné štandardy napomáhajúce zberu dát a reportingu na celosvetovej i regionálnej úrovni, vytvárajú rámec pre zber, spracovávanie a šírenie údajov o chránených územiach a zlepšovanie komunikácie a vzájomného porozumenia medzi všetkými, ktorí sa venujú ochrane prírody. Napomáhajú aj pri regulovaní aktivít v chránených územiach v súlade s cieľmi ich manažmentu.

Manažmentové kategórie chránených území podľa IUCN uznávajú medzinárodné inštitúcie ako OSN a medzinárodné dohovory na ochranu prírody, či Európska environmentálna agentúra EEA (Common Database on Designated Areas, CDDA International) ako medzinárodný štandard pre definovanie a evidenciu chránených území a Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky (ďalej len „ŠOP SR“) a jej správy chránených území sú konfrontované so zaraďovaním vyhlásených chránených území na Slovensku. Vedomí si týchto záväzkov a skutočnosti, že dosiaľ neboli chránené územia v SR zaraďované do zodpovedajúcich kategórií podľa týchto štandardov a medzinárodných zásad, zaradili sme štandardizáciu chránených území SR do projektu ŠOP SR *Rozvoj ochrany prírody a chránených území v slovenských Karpatoch*, podporeného v rámci Programu švajčiarsko-slovenskej spolupráce na roky 2011-2015.

Účelom tejto príručky je pomôcť správam chránených území na Slovensku v procese hodnotenia chránených území pre správne pridelenie medzinárodne uznávanej manažmentovej kategórie a pre následné stanovenie cieľov a postupov pre ďalší manažment týchto území, prípadnú zmenu národnej kategórie chráneného územia pri prehodnocovaní národnej siete chránených území, ako aj zabezpečiť správne evidovanie územia v Svetovej databáze chránených území (WDPA) vedenej UNEP – Svetovým monitorovacím centrom ochrany prírody (UNEP – WCMC) a v európskej CDDA. Hodnotenie chránených území môže byť vhodným podkladom pre úpravu legislatívy, nemalo by však viesť k znižovaniu úrovne ochrany prírody zmenou kategórie chráneného územia a ospravedlňovať zásahy a činnosti v chránených územiach.

Pri spracovaní príručky boli využité skúsenosti a prístupy z hodnotenia národnej siete chránených území v Španielsku (EUROPARC-Spain 2008¹) s aplikovaním použitých zásad na podmienky Slovenskej republiky pri zohľadňovaní usmernenia IUCN (DUDLEY ed. 2008²).

¹ <http://www.europarc.org/uploaded/documents/122.pdf>

² http://www.iucn.org/knowledge/publications_doc/publications/?uPubsID=4935

2. Manažmentové kategórie IUCN a ich pridelovanie

V súčasnosti sú v platnosti manažmentové kategórie chránených území, publikované v roku 2008 (DUDLEY ed. 2008), spolu s návodom na ich používanie. Prehľad manažmentových kategórií chránených území a ich charakteristík je v tabuľke č. 1.

Tabuľka 1. Manažmentové kategórie chránených území podľa IUCN

Ia	prísna prírodná rezervácia	Prísne chránené územia určené na ochranu biodiverzity, príp. i geologických / geomorfologických javov, ktorých navštevovanie ľuďmi, využívanie a vplyvy na ne sú prísne kontrolované a obmedzené na také, ktoré zabezpečujú ochranu hodnôt, pre ktoré je územie vyhlásené; môžu slúžiť ako referenčné územia pre vedecký výskum a monitoring
Ib	územie divočiny	Spravidla rozsiahlejšie, nedotknuté alebo len málo pozmenené územia, ktoré si uchovávajú svoj prírodný charakter a vplyvy, bez trvalého alebo významnejšieho ľudského osídlenia, ktorých ochrana a manažment sú zamerané na zachovanie ich prírodných podmienok
II	národný park	Rozsiahle prírodné alebo prírode blízke územia, určené na ochranu veľkoplošných ekologických procesov spolu s množstvom druhov a ekosystémov charakteristických pre dané územie, ktoré zároveň dávajú možnosť pre uplatnenie duchovných, vedeckých, vzdelávacích, rekreačných zámerov, či pre návštevnosť, ktoré sú zlučiteľné s cieľmi ochrany územia
III	prírodná pamiatka alebo útvar	Územia na ochranu špecifických prírodných pamiatok, ktorými môžu byť terénne útvary, geologické prvky ako jaskyne, alebo aj živé objekty ako sú staré háje. Vo všeobecnosti ide o malé chránené územia, často s veľkým významom z hľadiska návštevnosti
IV	územie pre starostlivosť o biotopy / druhy	Územia určené na ochranu konkrétnych druhov alebo biotopov a ich manažment by mal odrážať túto prioritu; viaceré vyžadujú pravidelné aktívne zásahy, nutné k zabezpečeniu požiadaviek konkrétnych druhov alebo pre udržanie biotopov
V	chránená krajina	Chránené územia, v ktorých interakcia medzi človekom a prírodou dala vznik krajine so špecifickým charakterom s významnými ekologickými, biologickými, kultúrnymi a krajinárskymi hodnotami; udržiavanie integrity tejto interakcie je nevyhnutné pre ochranu a zachovanie takýchto území a na ne viazaných prírodo-ochranných a ďalších hodnôt
VI	chránené územie s udržateľným využívaním prírodných zdrojov	Územia na ochranu ekosystémov a biotopov spolu s na ne viazanými kultúrnymi hodnotami a tradičnými spôsobmi hospodárenia s prírodnými zdrojmi; vo všeobecnosti bývajú rozsiahle; väčšina ich území sa nachádza v prírodnom stave, v určitej časti prebieha udržateľné hospodárenie s prírodnými zdrojmi a obmedzené nepriemyselné využívanie prírodných zdrojov, zlučiteľné s ochranou prírody, je považované za jeden z hlavných cieľov celého územia

Podrobnejší prehľad kategórií chránených území, ich charakteristík s cieľmi ochrany a úlohou v krajine je v prílohe č. 1.

Pri hodnotení chránených území je potrebné mať na pamäti, že:

- Zavedený systém kategórií je určitým zjednodušením a zovšeobecnením niekedy zložitej reality. Chránené územia môžu mať viacero predmetov ochrany a cieľov manažmentu, ktoré môžu zodpovedať rozličným kategóriám. Použitie systému hodnotenia bude vyžadovať niekedy kompromis medzi určitým zovšeobecnením a podrobným posudzovaním. Územiám s viacerými cieľmi manažmentu by mala byť pridelená kategória, ktorá zodpovedá hlavnému cieľu manažmentu.
- Kategórie sú definované s ohľadom na ciele manažmentu a mali by byť pridelované tými, ktorí územia najlepšie poznajú a vedia posúdiť ich budúci manažment.
- Manažmentovou jednotkou je vyhlásené alebo navrhované chránené územie, ktoré má určitý predmet ochrany stanovený právnym predpisom.

- Národné kategórie chránených území a stupne ochrany podľa zákona o ochrane prírody a krajiny č. 543/2002 Z. z. v platnom znení nemusia korešpondovať s medzinárodnými kategóriami a vzhľadom na rozličné prístupy a historický vývoj jednotlivých území a ich zaradovanie a prehodnocovanie nie je možné ich automatické stotožňovanie s kategóriami IUCN (napr. kategória II sa nevzťahuje len na národné parky a národné parky nemusia byť vyhodnotené v kategórii II).
- Výmera chráneného územia nie je určujúca pre pridelenie kategórie, avšak územie by malo byť dostatočné veľké na zabezpečenie určených manažmentových cieľov.
- Pridelenie kategórie by nemalo byť ovplyvnené vlastníctvom pozemkov.
- Hodnotenie manažmentových cieľov pre definovanie príslušnej kategórie sa robí bez ohľadu na to, či sú tieto ciele v chránenom území napĺňané a aká je efektívnosť starostlivosti o územie a nemá to mať vplyv na pridelenie kategórie. Ak sa však pri hodnotení ukáže, že stanovené dlhodobé ciele územia nezodpovedajú cieľom priradeným danej (už určenej) kategórii, je potrebné kategóriu zmeniť.

3. Zásady pre použitie manažmentových kategórií IUCN pri hodnotení zaradenia chránených území

V tejto príručke je opísaný proces výberu kategórií chránených území podľa medzinárodných štandardov podľa usmernenia IUCN (DUDLEY ed. 2008) a postupy pre výber a odsúhlasenie najvhodnejšej kategórie použité v iných krajinách (EUROPARC-Spain 2008), prispôbené na podmienky SR.

3.1 Výber správnej kategórie

Ak bolo územie v súlade s definíciou IUCN identifikované ako chránené územie³, určuje sa jeho kategória, ktorá najlepšie zodpovedá hlavným cieľom manažmentu tohto chráneného územia (s ohľadom na „predmet ochrany“ podľa zriaďovacieho predpisu).

Systém kategórií je vytvorený na základe manažmentových cieľov v chránených územiach. V navrhovaných alebo už vyhlásených chránených územiach, v ktorých boli určené manažmentové ciele (v projekte ochrany, vo vyhlasovacom predpise, v programe starostlivosti) by mal byť zrejmý aj výber správnej kategórie. Ak bolo v rámci územia stanovených viacero cieľov (napríklad v rôznych častiach územia), alebo ak ciele neboli stanovené, prípadne preto, že manažmentové ciele sa vyvíjajú a ich stanovenie je zložité, či nie je celkom jasné, ktoré prístupy sú najvhodnejšie, môže byť tento výber sťažený. Odsúhlasenie cieľov (alebo prehodnotenie pôvodných cieľov) chráneného územia a príprava programov starostlivosti sú veľmi úzko viazané na dohodnutie sa na kategórii a to je prvý krok pri hodnotení.

Na Slovensku sú v zákone o ochrane prírody upravené definície národných kategórií chránených území. Tieto definície nie sú úplne totožné s kritériami IUCN. Pre správne zapísanie chránených území do svetovej databázy WDPa a európskej databázy CDDA a pre ďalšie reporty je potrebné prejsť

³ Chránené územie je „jasne definovaný geografický priestor, ktorý je uznaný, špecializovaný a o ktorý je zabezpečená starostlivosť (prostredníctvom právnych alebo iných účinných prostriedkov) tak, aby dlhodobo zabezpečovala zachovanie prírody spolu so súvisiacimi ekosystémovými službami a kultúrnymi hodnotami“ (DUDLEY ed. 2008). IUCN uznáva za chránené územie len také, v ktorých je hlavným cieľom ochrana prírody; môžu zahŕňať aj mnohé územie s ďalšími cieľmi na rovnakej úrovni dôležitosti, ale v prípade stretu záujmov musí byť ochrana prírody prioritou.

hodnotiacim procesom, pretože vypracovanie prevodného kľúča medzi národnými kategóriami chránených území a kategóriami IUCN môže byť zavádzajúce.

Kategorizácia chráneného územia sa môže uskutočniť v troch obdobiach „vývoja“ územia:

- predtým ako je chránené územie vyhlásené - ciele manažmentu by mali byť súčasťou projektu ochrany⁴;
- po vyhlásení chráneného územia, keď manažmentové ciele už boli určené a výber vhodnej kategórie spočíva hlavne v nájdení tej kategórie, ktorá najlepšie vyhovuje chránenému územiu ako celku; pri dôslednom štúdiu a posudzovaní vhodnosti jednotlivých kategórií to môže podnietiť určité zmeny v cieľoch manažmentu a v súvisiacich aktivitách;
- v zriadenom chránenom území, ktorému už bola priradená kategória IUCN, ale kde sa budí mení manažment tak, aby mohol reagovať na aktuálne priority ochrany, alebo je pochybnosť o správnosti vybranej kategórie.

Aký je vzťah cieľov manažmentu a kategórií

- Kategória má vychádzať z hlavných (primárnych) cieľov manažmentu chráneného územia;
- Hlavný manažmentový cieľ sa má uplatňovať na aspoň troch štvrtinách chráneného územia.

Kategória sa určuje na základe hlavných (primárnych) manažmentových cieľov (cieľov ochrany), tak ako je uvedené v prehľadoch pre jednotlivé kategórie IUCN. O hlavnom celi manažmentu/ochrany rozhoduje príslušná správa chráneného územia po dohode s príslušným orgánom štátnej správy ochrany prírody a s vlastníkmi / správcami / nájomcami pozemkov v chránenom území. Pri nesprávne stanovenom celi môže byť zle zvolený manažment územia, resp. starostlivosť môže byť neúčinná. Do hodnotiaceho procesu pre identifikáciu správnej kategórie sa teda majú zahrnúť subjekty, ktorých sa ochrana a manažment územia týka a proces má byť založený na najlepších dostupných poznatkoch z prírodných a spoločenských vied. Identifikovanie hlavného cieľa neznamena, že ostatné ciele nie sú dôležité. Takmer všetky chránené územia majú mnohopočetné hodnoty. Pre pomoc pri rozhodovaní o kategórii uvádzame niekoľko spresnení:

- **Ekosystém alebo stanovište – kategória II alebo IV?** V chránenom území kategórie II sa predpokladá ochrana celých ekosystémov, zatiaľ čo kategória IV má za cieľ ochranu druhov alebo fragmentov ekosystémov. V skutočnosti len málo chránených území má takú veľkú výmeru, že môže chrániť celé ekosystémy s pridruženými migračnými cestami, funkciu celých povodí a pod. Rozlíšenie kategórie II a IV je preto často len otázkou miery: chránené územia kategórie II by mali mať za cieľ ochranu väčšiny prírodne sa vyskytujúcich ekosystémových funkcií, zatiaľ čo kategória IV je spravidla len fragmentom ekosystému/biotopu (napr. malá mokraď, malé rašelinisko), alebo je to územie, ktoré je závislé na pravidelných manažmentových zásahoch za účelom obmedzovania prirodzenej sukcesie vegetácie, udržiavania biotopov v priaznivom stave z hľadiska biodiverzity (napr. pravidelne kosené územie s trávnyimi biotopmi). Chránené územia kategórie IV sú vo všeobecnosti menšie ako územia kategórie II, ale kritérium veľkosti nie je určujúce.
- **Manažmentové zásahy alebo kultúrna krajina – kategória IV alebo V?** Chránené územie kategórie IV je obhospodarované primárne kvôli vzácnej flóre a faune a manažmentové zásahy ako je odstraňovanie prirodzeného zmladenia drevín, odstraňovanie vegetácie alebo organizované vypaľovanie, sa robia s vedomím, že akýkoľvek zisk alebo sociálny benefit je tu sekundárny. Naproti tomu manažmentové zásahy v chránených územiach kategórie V sú zamerané na udržateľné živobytie pre miestnych obyvateľov a nie sú len súčasťou stratégie starostlivosti o biodiverzitu. Chránené územia kategórie V teda používajú systémy obhospodarovania, ktoré majú význam tiež pre biodiverzitu. V chránených územiach kategórie V sa často kombinuje viacero manažmentových prístupov.

⁴ Pozri tiež Metodika na vypracovanie projektu ochrany chráneného územia a jeho ochranného pásma (ŠOP SR 2014)

- **Obnova kultúrnej krajiny – kategória V alebo niektorá iná?** Kultúrna krajina je zvyčajne v kategórii V. Ale ak je cieľom manažmentu obnova pôvodnej kultúrnej krajiny na prírodnejší typ krajiny, potom môžu ciele manažmentu a teda i kategórie lepšie zodpovedať iným kategóriám, napr. Ib, II, alebo IV.
- **Prírodná pamiatka alebo ekosystém – kategória III alebo II?** Kedy je ochrana prírodnej pamiatky ekvivalentná ochrane ekosystému? V praxi je to často otázka výmery a zamerania cieľov manažmentu. Chránené územie obsahujúce významnú prírodnú pamiatku (zvyčajne kategória III), ale primárne manažované pre svoje ekosystémové funkcie (zvyčajne kategória II) by malo byť kategorizované skôr ako II než III.
- **Udržateľné využívanie alebo len podružné využívanie miestnymi obyvateľmi – kedy použiť kategóriu VI?** Viaceré kategórie chránených území povoľujú obmedzené využívanie územia človekom, napríklad chránené ekosystémy (II) umožňujú miestnym obyvateľom vykonávať v malom rozsahu tradičné aktivity zamerané na zabezpečenie živobytia, ktoré sú v súlade s princípmi zachovania prírody daného územia (podľa individuálnych dohôd o manažmente) ako sú rybolov, zber lesných plodov a obmedzený lov pre vlastnú obživu (pozn. - týka sa skôr podmienok mimo našich zemepisných šírok). Ale v týchto prípadoch je cieľom vždy ochrana ekosystémov a ľudské aktivity predstavujú len minimálne zásahy a vplyvy na ochranu prírody. V chránenom území kategórie VI je cieľom manažmentu trvalo udržateľné využívanie ekosystému v synergii s ochranou prírody a predpokladá sa, že aktivity sú vykonávané spôsobom, ktorý nemá podstatný vplyv na ekosystémy. Rozdiel je sčasti otázkou rozsahu.
- **Kultúrna krajina - prečo nie je v kategórii V?** Len málokteré územie nebolo počas stoviek až tisícov (alebo desiatok tisícov) rokov dotknuté ľudskou činnosťou. Takže každé chránené územie by mohlo byť v kategórii V. Ale IUCN rozlišuje územia, v ktorých prevažujú prírodné druhy a ekosystémy (obvykle nejde o kategóriu V) od tých, kde už zmena je rozsiahlejšia, ako sú územia s dlhotrvajúcim poľnohospodárstvom, alebo s inými manažmentovými procesmi, ktoré spôsobili veľké zmeny v ekológii a druhovej diverzite (obvykle kategória V).

Hlavný cieľ sa má vzťahovať na najmenej tri štvrtiny chráneného územia – pravidlo 75%: chránené územia môžu mať osobitné zóny, kde sú povolené aj iné spôsoby využívania, než je primárny cieľ, napr.:

- turistické chaty a kempingy v územiach kategórie II – národné parky;
- osady rozptýlené v inak prísne chránených územiach;
- malé prísne chránené jadrové územia v kultúrnej krajine, ktorá je v kategórii V;
- územia, v ktorých je povolený rybolov v inak prísne chránených územiach vodného charakteru.

IUCN v takýchto prípadoch odporúča, aby do 25 % výmery územia mohlo byť využívaných pre iné účely, pokiaľ sú zlučiteľné s hlavným cieľom vyhlásenia chráneného územia. V niektorých prípadoch sa princíp 25 % územia môže presúvať, napríklad miestnym komunitám sa povoľuje zber plodov alebo rastlín v špeciálne vyznačených zónach, ktoré sa presúvajú z dôvodu, aby nedošlo k nadmernému zberu plodov alebo rastlín.

Ako je kategória ovplyvnená veľkosťou chráneného územia?

• Neexistujú pevné a jasné pravidlá, pokiaľ ide o výmeru kategórie, ale niektoré kategórie zvyknú byť relatívne väčšie, iné naopak menšie.

Tabuľka 2. uvádza a zdôvodňuje relatívnu veľkosť pre jednotlivé kategórie. Uvádzajú sa tu aj výnimky, čo dokazuje, že veľkosť nie je determinujúci faktor.

Tabuľka 2. Vzťah medzi veľkosťou a kategóriou chráneného územia

Kat.	Relatívna veľkosť	Vysvetlivky	Výnimky
Ia	často malé	Prísne chránené územia bez povolenia vstupu sa vždy ťažko vyhlasujú, okrem území, ktoré sú málo obývané: preto veľké územia sú skôr výnimkou.	Rozsiahlejšie územia s nízkou hustotou osídlenia a s malým záujmom o cestovný ruch
Ib	zvyčajne väčšie	Súčasťou dôvodu pre vyhlasovanie divočiny je to, že ponúka dostatok priestoru pre poskytnutie zážitku zo samoty a pre existenciu rozsiahlych prírodných ekosystémov.	Relatívne malé územia zriadené ako divočina s predpokladom, že sa budú rozširovať
II	zvyčajne väčšie	Ochrana ekosystémových procesov vyžaduje, aby územia boli dostatočne veľké a mohli pojať všetky alebo väčšinu takýchto procesov.	
III	zvyčajne malé	Veľké územia obsahujúce prírodné pamiatky by vo všeobecnosti mohli ochraňovať aj iné hodnoty (napr. ekosystémové hodnoty a/alebo hodnoty divokej prírody).	
IV	často malé	Ak je územie zriadené len za účelom ochrany jednotlivých druhov alebo biotopov, potom ide o relatívne malé územia.	Veľké územia pôvodne zriadené ako prírodné rezervácie, ale pre svoju funkčnosť vyžadujú pravidelný manažment môžu spadať do kategórie IV
V	zvyčajne väčšie	Mozaika rôznych prístupov, nutná pre účinnú ochranu v rámci širšej krajiny vyžaduje rozsiahlejšie územie.	Niektoré malé rezervácie na ochranu pôvodných predkov poľnohospodár. plodín alebo pôvodných plemien môžu vyžadovať manažment
VI	zvyčajne väčšie	Extenzívna povaha manažmentu predpokladá rozsiahlejšie územie.	

Môže mať chránené územie viac ako jednu kategóriu?

- Jasne vylíšené chránené územia, nachádzajúce sa vo väčších chránených územiach môžu mať svoju vlastnú kategóriu.
- Jednotlivé zóny vo väčších chránených územiach môžu mať svoju vlastnú kategóriu, ak sú zóny vylíšené a legislatívne stanovené.
- Rozličné chránené územia tvoriace cezhraničné chránené územie môžu mať rôzne kategórie.

Môžu nastať tri situácie, kedy jednotlivým alebo susediacim chráneným územiám možno priradiť rozdielne kategórie:

Územie ležiace vnútri iného chráneného územia s viacerými cieľmi: chránené územia s rôznymi kategóriami sa často nachádzajú v inom území – veľké chránené územia môžu obsahovať niekoľko menších území. Najčastejším modelom je väčšie, menej prísne chránené územie obsahujúce menšie, prísnejšie chránené územia. Napríklad mnohé územia kategórie V obsahujú územia kategórie I a IV.

Pri vykazovaní týchto území sa treba vyhnúť dvojitému počítaniu a databázy nesmú uvádzať väčšiu výmeru ako je reálna. Prekrýv chránených území rôznych kategórií bude vyznačený v hodnotiacom formulári a táto skutočnosť bude zohľadnená v databáze chránených území SR (Štátny zoznam osobitne chránených častí prírody SR) a v príslušných reportoch (Správa o stave životného prostredia, medzinárodné výkazy).

Rôzne zóny v chránených územiach: zónovanie je manažmentovým nástrojom v rámci jedného chráneného územia a zóny nebývajú identifikované ako samostatné kategórie, ale existujú tu výnimky. V niektorých chránených územiach majú časti jednej manažmentovej jednotky podľa zákona odlišné manažmentové ciele a vo veľkých chránených územiach je možné oddeliť zóny do rôznych kategórií.

IUCN odporúča riešenie viacerých kategórií v rámci jedného veľkého územia pri splnení určitých podmienok. Možné sú dva alternatívne scenáre:

- „tvrdé“ zóny: zónam možno priradiť kategóriu IUCN, keď: a) sú dobre definované; b) sú vyhlásené právnym predpisom a c) majú jednoznačné a nezameniteľné manažmentové ciele, podľa ktorých môžu patriť do niektorej kategórie chráneného územia (pravidlo 75 % sa tu nepoužije);
- „mäkké zóny“: zóny nezodpovedajú kategóriám IUCN, ak: a) sa pravidelne prehodnocujú, napr. pri procese plánovania manažmentu; b) nie sú uznané právnymi prostriedkami a c) nekorešpondujú so žiadnou kategóriou chráneného územia (na definovanie celkovej kategórie chráneného územia sa použije pravidlo 75 %).

Na Slovensku navrhujeme **nepriradovať** rôzne kategórie zónam chráneného územia a vo väčšine prípadov to nie je nevyhnutné ani podľa IUCN.

Cezhraničné chránené územia: ak sa chránené územia nachádzajú na obidvoch stranách štátnych hraníc, sú spravované rôznymi subjektmi, medzi ktorými zvyčajne existuje určitý stupeň spolupráce založenej buď na neformálnych dohodách, alebo na oficiálnych zmluvách. V mnohých prípadoch majú tieto chránené územia rôzny manažment a v dôsledku toho spadajú pod rôzne kategórie. Je dôležité, aby manažmentové prístupy v rámci rôznych komponentov cezhraničných chránených území boli komplementárne a nemusia byť rovnaké.

Aký vplyv na kategóriu majú vlastníctvo a zodpovednosť za manažment?

- Kategória nie je ovplyvnená vlastníctvom a typom riadenia.

V každej kategórii sa môže vyskytovať akákoľvek vlastnícka štruktúra alebo typ riadenia, vo svete však môžeme pozorovať určité trendy: rozsiahle územia na ochranu ekosystémov, ako je kategória II, sú skôr v štátnom vlastníctve a sú spravované štátnou organizáciou, zatiaľ čo chránené územia spravované komunitami sú skôr v menej prísne chránených kategóriách V a VI, ale existujú aj výnimky. Na Slovensku sú iné ako štátom riadené chránené územia zatiaľ výnimkou (niekoľko súkromných chránených území, možnosť vyhlasovania obecných chránených území).

Územie ležiace v okolí chráneného územia

- Ochranné pásma, biologické koridory a pod. môžu, ale nemusia byť chránenými územiami (a teda im prípadne môže byť pridelená kategória) v závislosti od formy manažmentu a uznania zo strany štátu.

Mnohé chránené územia zostávajú izolovanými ostrovmi. Či ochranným pásmam alebo biokoridorom možno priradiť kategóriu záleží od toho, či tieto územia spĺňajú podmienky definície chráneného územia podľa IUCN. Prvky územného systému ekologickej stability (ÚSES) ako také sú definované len v dokumentoch ÚSES a v dokumentoch regionálneho rozvoja a nie sú zriadené vyhlasovacím predpisom, nespĺňajú teda definíciu chráneného územia.

Aký je vzťah území zaradených do medzinárodných zoznamov ku chráneným územiám a kategóriám IUCN?

- Zaradenie územia do medzinárodných zoznamov podľa medzinárodných dohovorov na úseku ochrany prírody nemusí nevyhnutne znamenať, že je chráneným územím v súlade s definíciou IUCN, ale v skutočnosti veľa z nich takýmto územím je.
- Lokality svetového dedičstva, ramsarské lokality a územia Natura 2000 môžu a nemusia mať kategóriu IUCN.
- Biosférické rezervácie majú prísnejšie chránenú jadrovú zónu (kategória I – IV), obklopenú zónou s udržateľným manažmentom (kategória V/VI alebo oblasť, ktorá nie je chráneným územím).

Pre ochranu území bolo vyvinutých viacero celosvetových alebo regionálnych snáh:

- Svetové dedičstvo UNESCO – prírodné a kombinované prírodné a kultúrne lokality s „vynikajúcimi svetovými hodnotami“, odsúhlasené Výborom pre svetové dedičstvo Dohovorom o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva;
- Program UNESCO Človek a biosféra (MAB) – biosférické rezervácie sú územia, kde je ochrana prírody spojená s trvalo udržateľným využívaním územia;
- Ramsarské lokality – významné mokrade zapísané do zoznamu Ramsarského dohovoru;
- Významné podzemné lokality pre netopiere v Európe – medzinárodne významné úkryty netopierov zapísané do zoznamu Dohody o ochrane európskych populácií netopierov (EUROBATS).

Väčšina zapísaných lokalít je zároveň chráneným územím. Vyhlásenie takýchto území za chránené je najlepší spôsob, ako zabezpečiť dlhodobú ochranu ich hodnôt. Neexistuje žiadna väzba medzi zapísaním lokality do medzinárodného zoznamu a konkrétnou kategóriou alebo skupinou kategórií IUCN.

Výnimkou môžu byť biosférické rezervácie MAB, ktoré podporujú trvalo udržateľné využívanie územia okolo jadrovej zóny, ktorá je prísne chráneným územím (spravidla kategória I – IV); ochranné pásmo môže byť v kategórii V alebo VI, alebo nemusí korešpondovať so žiadnou kategóriou IUCN; prechodná zóna nekorešponduje so žiadnou kategóriou IUCN.

3.2 Priradenie kategórie

Niektoré princípy priradovania kategórie

Prístup IUCN pri priradovaní manažmentových kategórií chráneným územiám je založený na nižšie uvedených princípoch a týka sa zodpovednosti, začlenenia všetkých zúčastnených do procesu a garantovania odbornosti:

- **Zodpovednosť:** používanie kategórií je dobrovoľné, ale je dôležitým nástrojom štátnej a medzinárodnej politiky ochrany prírody.
- **Demokratickosť:** priradenie kategórie sa má konzultovať s príslušnými zainteresovanými stranami.
- **Spravovanie údajov:** informácie o chránených územiach, vrátane kategórií, sa budú viesť v národných databázach vedených v ŠOP SR (vrátane Štátneho zoznamu osobitne chránených častí prírody SR) a budú postúpené Svetovému monitorovaciemu centru ochrany prírody UNEP (WCMC), ktoré koordinuje Svetovú databázu o chránených územiach (WDPA)

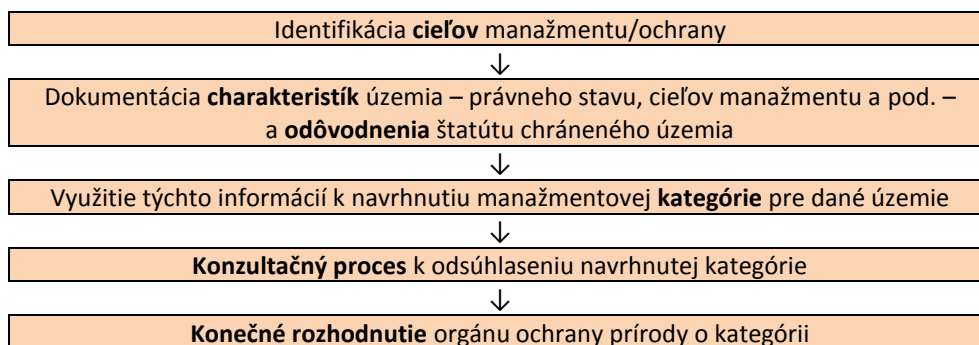
a zostavuje Zoznam chránených území OSN, a takisto Európskej environmentálnej agentúre (EEA) a jej Spoločnej databáze vyhlásených území (CDDA). Podávanie správ požaduje viacero rezolúcií a stratégií OSN, vrátane Dohovoru o biodiverzite a jeho Programu práce pre chránené územia a od štátov sa očakáva, že budú podávať informácie pravidelne a v úplnej podobe prostredníctvom formulára UNEP-WCMC.

- **Overenie:** konzultácie k priradovaniu kategórií chráneným územiám a overovanie použitých postupov bude poskytovať Pracovná skupina pre kategorizáciu chránených území podľa IUCN pri ŠOP SR (príloha 3), poradenstvo pre priradovanie kategórií chráneným územiám môže poskytnúť aj IUCN Svetová komisia pre chránené územia a je možné požiadať o spoluprácu.

Proces priradovania kategórií

Priradovanie kategórií IUCN chráneným územiám v SR vykonávajú odborní pracovníci jednotlivých organizačných útvarov ŠOP SR podľa postupu uvedeného nižšie v tejto príručke, prioritne pre územia zaradené v medzinárodných databázach v prísnejších kategóriách ochrany (Ia, Ib, II) a postupne pre všetky vyhlásené chránené územia. Hodnotenie sa vykonáva aj pre nové navrhované chránené územia v národných kategóriách ochrany a tento proces je alebo bude zahrnutý do metodických usmernení pre prípravu dokumentácie ochrany prírody (projekty ochrany, programy starostlivosti, programy záchrany). Priradovanie kategórií je možné konzultovať s vytvorenou pracovnou skupinou pri ŠOP SR a s expertmi IUCN. Výsledné hodnotenia sa doručia na riaditeľstvo ŠOP SR a budú predložené na interné pripomienkovanie na sekciu ochrany prírody a tvorby krajiny Ministerstva životného prostredia SR a po odsúhlasení budú zaradené do databáz.

Obr. 1. Proces priradovania kategórií chráneným územiám

3.3 Postup pridelenia manažmentových kategórií IUCN chráneným územiám

Hodnotenie manažmentových kategórií chránených území v SR sa navrhuje vykonať v niekoľkých fázach. Výsledky hodnotenia sa zaznamenávajú do hodnotiaceho formulára, ktorého vzor je v prílohe 2. Hodnotiaci formulár sa odovzdá do databázy ŠOP SR a kópia sa ukladá do databázy príslušnej organizačnej jednotky ŠOP SR a vytlačený do rezervačnej knihy príslušného chráneného územia.

Fáza I. Zber údajov

Prvá fáza pozostáva zo zberu, štúdia a analýzy dokumentácie týkajúcej sa dôvodov vyhlásenia chráneného územia a identifikácie manažmentových cieľov. Zdrojmi informácií sú:

- Vyhlasovací dokument (vyhláška alebo iný predpis a súvisiaca dokumentácia ochrany prírody) – zvyčajne obsahuje motív vyhlásenia alebo opis hodnôt chráneného územia („predmet ochrany“) a definuje hranice, ale neobsahuje zmienku o manažmentových cieľoch.

- Projekt ochrany - dokument, v ktorom sú spracované všetky údaje o území nevyhnutné pre legislatívne vyhlásenie územia za chránené.
- Program starostlivosti – v prípade, že má územie spracovaný osobitný režim ochrany, program starostlivosti alebo program záchrany, mali by tieto alebo podobné dokumenty obsahovať cieľ manažmentu/ochrany, alebo sa z nich dá odvodiť.
- Iné – napríklad rezervačná kniha chráneného územia, dokumenty územného systému ekologickej stability, strategické a koncepčné dokumenty, vedecké a odborné publikácie, záverečné správy projektov a grantov a pod.

Výsledkom tejto fázy je zoznam kritérií pre vyhlásenie chráneného územia a jeho manažmentových cieľov.

Fáza II. Analýza kritérií pre vyhlásenie

Pre každé chránené územie je možné určiť charakteristiky, ktoré boli motiváciou pre vyhlásenie v určitej národnej kategórii. Pre každú manažmentovú kategóriu IUCN existujú výberové zásady s ohľadom na rôzne motívy alebo kritériá vyhlásenia. Prehľad atribútov spojených s týmito kritériami je v tab. 3. Niektoré kritériá sú svojím charakterom primárne, hlavné, teda musia byť splnené, zatiaľ čo iné sú charakterom sekundárne, vedľajšie, teda nemusia byť dosiahnuté. Táto fáza analyzuje, ktoré kritériá pre vyhlásenie z tabuľky v prílohe 1 sa vyskytujú v informačných zdrojoch chráneného územia a identifikuje potenciálnu príslušnú manažmentovú kategóriu pri zohľadnení dynamiky zmien, úbytku resp. nárastu biodiverzity.

Najčastejším zdrojom informácií používaným v tejto fáze je vyhláška ustanovujúca chránené územie, alebo projekt ochrany obsahujúci dôvody vyhlásenia, resp. rezervačná kniha s ďalšou dokumentáciou.

Tabuľka 3. Kritériá pre vyhlasovanie chránených území

	Kritériá pre vyhlasovanie	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
1	Územie sa vyhlasuje pretože sú v ňom predovšetkým ekosystémy, ktoré boli len veľmi málo alebo neboli vôbec pozmenené využívaním človekom alebo osídlením	1	1	1	2	2	-	1
2	Územie sa vyhlasuje na ochranu jedného alebo viacerých jedinečných prírodných / kultúrnych prvkov	2	2	2	1	2	2	2
3	Územie sa vyhlasuje na ochranu určitých významných druhov alebo biotopov	2	2	2	2	1	2	2
4	Územie sa vyhlasuje z dôvodu reprezentatívnosti jeho ekosystémov alebo druhov	2	2	1	2	2	2	2
5	Územie sa vyhlasuje na ochranu tradičného systému obhospodarovania zdrojov, pre zachovanie kultúrneho významu a tieto hodnoty sú spojené s veľkými prírodnými hodnotami	-	-	-	-	2	1	-
1	Hlavný účel vyhlásenia / kľúčové kritérium							
2	Vedľajší účel vyhlásenia / zvláštne kritérium							
-	Nie je relevantné							

Táto predbežná fáza poukazuje na kategórie, ktoré nie sú kompatibilné s charakteristikami daného územia a môže tiež predbežne určiť jednu alebo viac zodpovedajúcich manažmentových kategórií.

Kategória Ia Prísna prírodná rezervácia

- Územie by malo mať dostatočnú výmeru, aby zabezpečilo integritu ekosystémov a dosiahnutie manažmentových cieľov pre ktoré je chránené
- Územie by malo byť vo významnej miere bez priamych ľudských zásahov a mať schopnosť zostať takým
- Zachovanie biodiverzity územia by malo byť dosiahnuteľné prostredníctvom ochrany a nevyžaduje podstatný aktívny manažment alebo manipuláciu s biotopmi (napr. ako v kategórii IV), skôr je nežiaduci

Kategória Ib Územie divočiny

- Územie by malo mať vysokú kvalitu prírodných hodnôt, malo by byť primárne pod riadením prírodnými silami, bez ľudských zásahov a s pravdepodobnosťou vykazovania takýchto atribútov pri ďalšom manažmente
- V území by mali byť prítomné významné ekologické, geologické, fyzicko-geografické, alebo iné javy vedeckého, vzdelávacieho, krajinného alebo historického významu
- Územie by malo poskytovať výnimočné možnosti pre užívanie si samoty pri vstupe doň jednoduchým, tichým, neznečisťujúcim a neobťažujúcim dopravným prostriedkom (teda nemotorizovaným)
- Územie by malo byť dostatočne rozsiahle pre zabezpečenie takejto ochrany a využívania

Kategória II Národný park

- Územie by malo obsahovať reprezentatívnu vzorku veľkých prírodných regiónov, javov alebo typov krajiny, v ktorom rastlinné a živočíšne druhy, biotopy a geomorfologické lokality majú osobitný duchovný, vedecký, vzdelávací, rekreačný a turistický význam
- Územie by malo mať dostatočnú rozlohu na obsiahnutie jedného alebo viacerých celistvých ekosystémov bez podstatného ovplyvnenia súčasným osídlením alebo využívaním človekom

Kategória III Prírodná pamiatka alebo útvar

- Územie by malo obsahovať jeden alebo viac výnimočných prírodných útvarov a výtvorov (môžu to byť veľké vodopády, jaskyne, krátery, fosílné usadeniny, pieskové duny, spolu s jedinečnou alebo reprezentatívnou faunou a flórou; s tým spojené kultúrne výtvory môžu predstavovať jaskynné obydlia, opevnenia na kopcoch, archeologické lokality, alebo prírodné územia, ktoré sú významným prírodným dedičstvom pre miestnych obyvateľov)
- Územie by malo mať dostatočnú výmeru na ochranu integrity útvaru a s ním bezprostredne nadväzujúceho okolia

Kategória IV Územie pre starostlivosť o biotopy/druhy

- Územie by malo hrať významnú úlohu pri ochrane prírody a druhov (napríklad ako miesta rozmnožovania, mokrade, trávno-bylinné porasty, lesy)
- Je to územie, kde ochrana biotopov je základom pre prežívanie národne alebo lokálne významných rastlín, alebo pre miestne viazanú alebo migrujúcu faunu
- Ochrana týchto biotopov a druhov závisí na aktívnych zásahoch príslušnou inštitúciou zabezpečujúcou starostlivosť, ak je to potrebné aj manipuláciou v biotopoch
- Výmera územia je závislá na biotopových nárokoch druhov, ktoré majú byť chránené a môžu predstavovať relatívne malé, i veľmi rozsiahle plochy

Kategória V Chránená krajina

- V území by mali byť prítomné krajinné prvky s vysokou krajinárskou hodnotou, s rozmanitými biotopmi, flórou a faunou spolu s prejavmi jedinečného alebo tradičného využívania krajinných typov a organizovania spoločnosti, predstavovanými v ľudských sídlach a miestnych zvykoch, spôsoboch obživy a prejavoch viery
- Územie by malo poskytovať príležitosti pre užívanie územia verejnosťou prostredníctvom rekreácie a cestovného ruchu využívajúceho bežný životný štýl a ekonomické aktivity ľudí

Kategória VI Chránené územie s udržateľným využívaním prírodných zdrojov

- Územie by malo byť aspoň z dvoch tretín v prírodnom stave, hoci môže obsahovať limitované územia s pozmenenými ekosystémami, nemalo by však obsahovať rozsiahle komerčne obhospodarované časti
- Územie by malo mať dostatočnú výmeru, aby mohlo absorbovať udržateľné využívanie zdrojov bez ujmy na jeho prírodných hodnotách z dlhodobého hľadiska

Fáza III. Predbežné hodnotenie

Manažmentové ciele spojené s rôznymi kategóriami sú opísané v prílohe 1 a zhrnuté sú v rámci 2 a v tabuľkách s hlavnými (primárnymi) a vedľajšími (sekundárnymi) cieľmi.

Niektoré manažmentové ciele kategórií IUCN sú špecifické pre určitú kategóriu, kým iné sa týkajú viacerých kategórií.

Výsledkom tejto fázy je predbežné pridelenie manažmentovej kategórie.

Rámček 2. Ciele ochrany viazané na rôzne manažmentové kategórie IUCN (hlavné ciele sú vyznačené tučne)

Kategória Ia Prísna prírodná rezervácia

- **Ochrana biotopov, ekosystémov, druhov a prvkov geodiverzity v nenarušenom stave**
- Udržiavanie genetických zdrojov v dynamickom a evolučnom stave
- Udržiavanie vytvorených ekologických procesov
- Zachovanie štrukturálnych krajinných javov alebo skalných expozícií
- Zabezpečenie príkladov prírodného prostredia pre vedecké štúdie, environmentálny monitoring a vzdelávanie, vrátane základných území, z ktorých je vylúčený každý nevyhnutný prístup
- Minimalizovanie vyrušovania dôkladným plánovaním a vykonávanie výskumu a iných povolených aktivít
- Obmedzenie vstupu verejnosti

Kategória Ib Územie divočiny

- **Zabezpečenie príležitosti pre budúce generácie stretnúť sa so skúsenosťou a pôžitkom z území, ktoré sú do veľkej miery dlhodobo nenarušené ľudskou činnosťou**
- **Udržiavanie základných prírodných atribútov, procesov a prostredia z dlhodobého hľadiska**
- Umožnenie prístupu verejnosti v rozsahu a spôsobom, ktorý bude najlepšie slúžiť fyzickej a duchovnej pohode návštevníkov a udržiavaniu kvality územia divočiny pre súčasné a budúce generácie

Kategória II Národný park

- **Ochrana prirodzenej biodiverzity so súvisiacou ekologickou štruktúrou, prírodných území a prírodných krás národného a medzinárodného významu pre duchovné, vedecké, vzdelávacie, rekreačné a turistické účely**
- Udržiavanie v čo najprírodnejšom stave reprezentatívnych príkladov geografických regiónov, biotických spoločenstiev, genetických zdrojov a druhov, ktoré poskytujú ekologickú stabilitu a diverzitu
- Riadenie využívania návštevníkmi pre účely inšpirácie, výchovy, z kultúrnych a rekreačných dôvodov v rozsahu, ktorý zachová územie v prírodnom alebo prírode blízkom stave
- Eliminácia a zabránenie využívaniu alebo činnostiam, ktoré sú nevhodné z hľadiska vyhláseného územia
- Udržiavanie rešpektu k ekologickým, geomorfologickým, či estetickým atribútom, ktoré oprávňovali vyhlásenie územia

Kategória III Prírodná pamiatka alebo útvar

- **Ochrana alebo zachovanie natrvalo osobitných výnimočných prírodných javov a na ne viazanej biodiverzity a stanovišť** pre ich prírodný význam, jedinečnú alebo reprezentačnú kvalitu a/alebo duchovný význam
- V rozsahu konzistentnom so skôr uvedeným cieľom poskytovanie príležitostí pre výskum, vzdelávanie, podávanie informácií a zvyšovanie povedomia verejnosti
- Eliminácia a zabránenie využívaniu alebo činnostiam, ktoré sú nevhodné z hľadiska vyhláseného územia
- Poskytovanie úžitkov domácejmu obyvateľstvu, ktoré sú konzistentné s ďalšími cieľmi manažmentu

Kategória IV Územie pre starostlivosť o biotopy/druhy

- **Zabezpečenie a udržiavanie stanovištných podmienok potrebných pre ochranu a obnovu významných druhov, populácií druhov, biotických spoločenstiev a fyzických javov prostredia**, ktoré vyžadujú špecifickú manipuláciu človekom pre optimálny manažment
- Sprostredkovanie vedeckého výskumu a environmentálneho monitoringu ako primárne aktivity spojené s udržateľným manažmentom zdrojov

- Rozvoj obmedzených oblastí pre vzdelávanie verejnosti a ocenenie charakteristík príslušných biotopov a práce pre manažment prírody
- Eliminácia a zabránenie využívaniu alebo činnostiam, ktoré sú nevhodné z hľadiska vyhláseného územia
- Poskytovanie úžitkov ľuďom žijúcim vo vyhlásenom území, ktoré sú konzistentné s ďalšími cieľmi manažmentu

Kategória V Chránená krajina

- **Udržiavanie harmonickej interakcie prírody a kultúry prostredníctvom ochrany krajiny a pokračovania tradičného využívania územia, spôsobov budovania a sociálnych a kultúrnych prejavov**
- Podpora štýlu života a ekonomických aktivít, ktoré sú v súlade s prírodou a ochranou sociálnej a kultúrnej štruktúry príslušných komunit
- Udržiavanie diverzity krajiny a biotopov a s nimi spojených druhov a ekosystémov
- Tam kde je to potrebné eliminácia a zabránenie využívaniu územia a aktivitám, ktoré sú svojím rozsahom alebo charakterom nežiaduce
- Poskytovanie príležitostí pre pôžitok verejnosti prostredníctvom rekreácie a turistiky príslušného typu a rozsahu zodpovedajúceho základným kvalitám týchto oblastí
- Podpora vedeckých a vzdelávacích aktivít, ktoré prispievajú k dlhodobému blahobytu domácich obyvateľov a k rozvoju podpory verejnosti pre ochranu prostredia takýchto oblastí
- Prinášanie úžitkov a prispievanie k prosperite miestnej komunity prostredníctvom poskytovania prírodných produktov (ako sú lesné produkty, produkty rybárstva) a služieb (ako je čistá voda alebo príjem z udržateľných foriem turizmu)

Kategória VI Chránené územie s udržateľným využívaním prírodných zdrojov

- **Dlhodobá ochrana a udržiavanie biologickej diverzity a ďalších prírodných hodnôt územia a využívanie prírodných zdrojov udržateľným spôsobom**
- Propagovanie vhodných manažmentových praktík pre účely udržateľnej produkcie
- Ochrana základu prírodných zdrojov pred prevodom na iné účely, ktoré môžu byť škodlivé pre biologickú diverzitu územia
- Prispievanie k regionálnemu a národnému rozvoju

Tabuľka 4. Matrica manažmentových cieľov v rozličných manažmentových kategóriách IUCN

Ciele manažmentu		Kategórie						
		Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
	Vedecký výskum	1	3	2	2	2	2	3
	Ochrana divokej prírody	2	1	2	3	3	-	2
	Uchovanie druhov a genetickej rozmanitosti	1	2	1	1	1	2	1
	Udržiavanie environmentálnych/ekosystémových služieb	2	1	1	-	1	2	1
	Ochrana špecifických prírodných/kultúrnych javov	-	-	2	1	3	1	3
	Cestovný ruch, turistika, rekreácia	-	2	1	1	3	1	3
	Vzdelávanie, environmentálna výchova	-	-	2	2	2	2	3
	Trvalo udržateľné využívanie zdrojov z prírodných ekosystémov	-	3	3	-	2	2	1
	Udržiavanie kultúrnych atribútov / atribútov tradícií	-	-	-	-	-	1	2
1	Hlavný cieľ							
2	Vedľajší cieľ							
3	Potenciálne použiteľný cieľ							
-	Nie je relevantné							

Fáza IV. Detailná analýza manažmentových cieľov

Poslednou fázou je konečné určenie manažmentovej kategórie IUCN chránenému územiu porovnaním manažmentových cieľov identifikovaných v dokumentácii s kategóriami IUCN.

Tabuľka 5 predstavuje atribúty rôznych kategórií IUCN s ohľadom na manažmentové ciele. Táto tabuľka by sa mala použiť pre potvrdenie alebo úpravu pridelenej manažmentovej kategórie vo fáze III.

Tabuľka 5. Manažmentové ciele definujúce každú z manažmentových kategórií IUCN

		Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Ochranársky manažment								
1	Udržiavanie integrity ekosystémov; rešpektovanie environmentálnych procesov a prírodného režimu ich disturbancií; redukovanie ľudských zásahov na minimum	1	3	-	-	-	-	-
2	Manažmentové aktivity sú zamerané na ochranu biotopov, ekosystémov a druhov v čo najprírodnejšom stave , alebo na obnovu takéhoto stavu (revitalizáciu)	3	2	1	3	-	-	2
3	Udržiavanie environmentálnych/ekosystémových služieb	2	1	1	-	3	2	2
4	Uchovanie jedinečných prírodných / kultúrnych charakteristík	-	-	2	1	3	2	-
5	Aktívny zásah na udržanie biotopu v žiaducich podmienkach na ochranu určitých druhov manipuláciou človekom	-	-	3	-	1	2	-
6	Uchovanie kontinuity tradičných spôsobov udržiavania vysokých prírodných hodnôt	-	-	-	-	3	1	3
Manažment využívania verejnosťou								
7	Prístup verejnosti je vo všeobecnosti zakázaný	1	-	-	-	-	-	-
8	Povolený je obmedzený vstup do územia verejnosťou kvôli uchovaniu prírodných atribútov územia	-	1	-	-	-	-	-
9	Podpora a riadenie využívania územia verejnosťou pre inšpiráciu, vzdelávanie, kultúrne a rekreačné využívanie	-	-	1	2	2	2	3
10	Podpora rekreačných a turistických aktivít, ktoré sú v súlade s podstatnými kvalitami územia	-	-	1	2	3	1	3
Socio-ekonomický rozvoj a využívanie prírodných zdrojov								
11	Využívanie prírodných zdrojov je vylúčené	1	-	-	-	-	-	-
12	Umožnené je udržateľné využívanie prírodných zdrojov prostredníctvom dodávania prírodných produktov a poskytovania služieb	-	3	3	-	2	1	1
13	Podpora socio-ekonomického rozvoja a poskytovania úžitkov miestnym obyvateľom	-	-	2	2	2	1	1
14	Podpora udržiavania tradičných spôsobov / kultúry pre spravovanie prírodných zdrojov	-	-	3	-	3	1	2
Výskum a monitoring								
15	Sprostredkovanie vykonávania vedeckého výskumu a environmentálneho monitoringu	1	3	2	2	2	2	3
1	Hlavné zameranie							
2	Vedľajšie zameranie							
3	Možné zameranie							
-	Nie je relevantné							

Priradená manažmentová kategória je tá, v ktorej všetky, alebo prevažná väčšina hlavných cieľov z tab. 4 sa zhoduje s cieľmi identifikovanými pre dané chránené územie (pokiaľ nie sú rozpory s vedľajšími cieľmi).

Hlavným zámerom tejto fázy je overiť prvotné určenie naznačené v predchádzajúcich fázach a najmä:

- Určiť, či manažment chráneného územia je v súlade s prvotne určenou manažmentovou kategóriou a identifikovať konfliktne body.
- Vytvoriť základné zásady pre definovanie manažmentových cieľov v prípadoch území, kde nie je k dispozícii žiadna dokumentácia k manažmentovému plánovaniu.

3.3 Hodnotenie chránených území v SR a ďalšie kroky

Príprave hodnotenia chránených území v SR predchádzalo školenie zamestnancov ŠOP SR na seminári za účasti zástupcov Svetovej komisie pre chránené územia IUCN (IUCN WCPA) (Banská Bystrica, november 2013) a vytvorenie pracovnej skupiny pre hodnotenie chránených území podľa IUCN.

Použitie manažmentových kategórií chránených území SR bolo testované v organizačných útvaroch ŠOP SR pre tzv. veľkoplošné chránené územia (národné parky a chránené krajinné oblasti), testovacia fáza bola vyhodnotená na seminári v novembri 2014, po ktorom bola upravená definitívna verzia príručky pre ďalšie hodnotenie chránených území podľa skúseností z testovacej fázy. Výsledkom hodnotenia (aj ostatných národných kategórií chránených území) bude databáza, ktorá bude zaslaná medzinárodným inštitúciám a bude aktualizované zaradenie chránených území podľa medzinárodných štandardov. Pre správy chránených území bude hodnotenie slúžiť ako jeden z podkladov pre vypracovanie programov starostlivosti / programov záchrany pre nastavenie opatrení na udržanie alebo dosiahnutie cieľov vyhlásenia a starostlivosti o jednotlivé územia v súlade s medzinárodnými štandardami.

3.3.1 Poznámky k hodnoteniu manažmentových kategórií v SR

Pri analýze systému kategórií chránených území podľa IUCN v tejto príručke sa vyskytli názory, že podmienky v SR/ŠOP SR sú natoľko špecifické, že uplatňovanie hodnotenia chránených území na Slovensku môže byť len testovaním štandardov, ktoré by mali byť modifikované na naše pomery. V skutočnosti je hodnotenie naopak cestou k harmonizácii ochrany prírody s medzinárodnými štandardmi a k vytváraniu podmienok pre dosahovanie cieľov na národnej a medzinárodnej úrovni.

Ako sme uviedli vyššie, voľba kategórie chráneného územia podľa IUCN sa primárne vykonáva s ohľadom na cieľ manažmentu, to znamená, že sa vzťahuje viac na *ciele* starostlivosti než na súčasný stav územia. Ak chránené územie neplní svoj cieľ nemala by sa tým ospravedlňovať následná zmena kategórie (ale naopak by sa malo zvýšiť úsilie na zabezpečenie manažmentu). Výsledkom hodnotenia by mala byť aj snaha o takú úpravu manažmentu, ktorý by umožňoval účinnejšie zabezpečovať pôvodné, právne podložené ciele. V niektorých prípadoch bude dosiahnutie týchto cieľov vyžadovať obnovu – časovo obmedzený zásah alebo pravidelné a dlhodobé zásahy. Niektoré zásahy, ako je napr. regulácia alebo odstraňovanie inváznych druhov, môžu byť potrebné v ktorejkoľvek kategórii.

K národným špecifikám uvádzame niekoľko ďalších poznámok a návodov.

Kategória Ia

Územie len málo ovplyvnené alebo vôbec nezmenené ľudskou činnosťou určené na prísnu ochranu ekosystémov, bez aktívneho zasahovania, v ktorom sú rešpektované prírodné ekologické procesy a prírodné disturbancie. Hlavné využitie takýchto lokalít je na vedecký výskum, využívanie verejnosťou je zakázané, alebo vo väčších rezerváciách obmedzené na vyznačené chodníky cez malú časť chráneného územia.

Na Slovensku možno predpokladať len v jednotlivých prípadoch, na minimálnej výmere (územia s piatym stupňom ochrany).

Kategória Ib

Územia s ekosystémami len málo pozmenenými ľudskou činnosťou, alebo vôbec nezasiahnuté, vyhlásené na ochranu rozsiahlejších prírodných oblastí pre udržiavanie ekosystémových služieb. Princíp bezzásahovosti nie je prioritou, môžu tu byť manažmentové aktivity zamerané na udržanie

alebo obnovu prírodných podmienok (revitalizáciu ekosystémov), ako aj veľmi obmedzené využívanie verejnosťou pre „potešenie zo samoty“ a pre udržiavanie prírodných podmienok.

Táto kategória sa len ťažko uplatní na Slovensku pre jej predpoklad rozľahlosti takéhoto typu chráneného územia a minimálneho ovplyvnenia človekom, ako aj podmienku bezzásahovosti, ktorá vyžaduje prísne legislatívne úpravy, to však neznamená, že by sa územia nemali hodnotiť aj voči týmto kritériám (územia s piatym stupňom ochrany).

Kategória II

Územie vyhlásené na ochranu ekosystémov s vysokým stupňom prírodnosti, alebo v ktorom sú manažmentové činnosti zamerané na jeho dosiahnutie. Vyhlasujú sa aj z dôvodu reprezentatívnosti ekosystémov alebo druhov. Podstatný v tejto kategórii je aj cieľ vhodného využívania verejnosťou so zameraním na environmentálnu výchovu a kompatibilitu s udržiavaním prírodnosti ekosystémov (vrátane tradičného využívania zdrojov, ak to nevyvoláva zmenu ekosystémov).

Prísne aplikovanie tejto kategórie je na Slovensku i v Európe obtiažne pre absenciu úplne prírodných ekosystémov. Kategória II sa môže vzťahovať na územia vyhlásené na ochranu prírodných, alebo mierne pozmenených ekosystémov, s obmedzeniami v činnostiach na využívanie zdrojov a na využívanie verejnosťou. Niektoré mohli byť v minulosti intenzívne využívané (napr. na ťažbu dreva), ale teraz sú obhospodarované za účelom obnovy prírodnosti, či už revitalizáciou ekosystémov, alebo nezasahovaním. Plánovacie a manažmentové nástroje musia jednoznačne riešiť usmerňovanie využívania verejnosťou a obmedzenia vo využívaní zdrojov. Socio-ekonomický rozvoj miestnych obyvateľov sa spája s cestovným ruchom, turistikou. Stotožňovanie tejto kategórie s národnou kategóriou národný park (tretí stupeň ochrany) naráža na Slovensku na legislatívne a praktické možnosti udržiavania územia a jeho ekologických funkcií a procesov v čo najprírodnejšom stave a využívania v miere, ktorá nespôsobuje významnú biologickú alebo ekologickú degradáciu.

Kategória III

Územie vyhlásené na ochranu jedinečných prvkov, ako sú výnimočné geomorfologické javy, jedinečné enklávy prírodných prvkov (vrátane ich druhov alebo biotopov). Kritérium prírodnosti je v tejto kategórii druhoradé, pretože popri prírodných prvkoch sa tu vyskytujú aj kultúrne elementy. Bývajú to malé územia, ale môžu mať rozsiahlejšie ochranné pásmo. Ich zameraním môže byť aj umožnenie využívania verejnosťou, alebo socio-ekonomický rozvoj obyvateľov v okolí územia napr. z turizmu.

Tomuto konceptu zodpovedá na Slovensku kategória prírodná pamiatka na ochranu anorganických javov ako sú jaskyne, vulkanické výtvory, geologické útvary a pod., ale do tejto kategórie môžu spadať aj niektoré chránené areály s výskytom napr. starých stromov, alejí.

Kategória IV

Územie určené na zachovanie druhov a biotopov prostredníctvom aktívnych zásahov inštitúciami zodpovednými za spravovanie a manažment chránených území. V tejto kategórii je prírodnosť sekundárna a kategória sa môže aplikovať aj na územia zmenené a aj na umelé ekosystémy, ktoré sú dôležité pre určité druhy (napr. vodné nádrže pre vodné vtáky). Ochranu druhov a biotopov a aj aktívne zásahy možno nájsť aj v iných kategóriách (napr. v kategórii II), ale v tomto prípade sa dôraz kladie na hlavný účel vyhlásenia a manažmentové ciele. Cieľ socio-ekonomického rozvoja a využívania prírodných zdrojov nie je nezlučiteľný s touto kategóriou, pričom je ale podriadený hlavnému účelu ochrany.

Možné sú dva scenáre:

- a. Manažmentové zásahy sú priamo zamerané na druhy alebo biotopy, ktoré sú predmetom ochrany

Príkladmi takýchto území môžu byť umelé mokrade, v ktorých sa ovplyvňuje hladina vody v prospech určitých druhov, ekosystémy, ktoré je potrebné umelo udržiavať, napr. zazemňujúce sa nádrže s potrebou bagrovania, druhy vyžadujúce posilňovanie populácie napr. obmedzovaním konkurujúcich si druhov (kosením, výrubom drevín), vysadzovaním a pod.

- b. Zásahy nie sú priamo zamerané ako opatrenie na udržiavanie druhov alebo biotopov, ale vykonávajú sa nepriamo, podporovaním ľudskej činnosti v krajine, ktorá ju udržiava v žiaducom stave a vytvára podmienky pre prežívanie biotopov alebo druhov, ktoré sú predmetom ochrany. Hlavný rozdiel oproti kategórii V je, že tieto systémy hospodárenia sa nepovažujú za tradičné a nie sú prepojené s kultúrnymi hodnotami.

Ide o územia s poľnohospodárskymi aktivitami významnými napr. pre vtáctvo, ktoré sa podporujú napríklad dotáciami pre farmárov, alebo o iné opatrenia zamerané na udržanie populácií a uchovanie socio-ekonomických aktivít.

Kategórii IV môže zodpovedať národná kategória chránený areál s rôznymi stupňami ochrany (2 až 4).

Kategória V

Územie vyhlásené s cieľom zachovania kultúrnej krajiny, ktorá je výsledkom tradičných systémov využívania prírodných zdrojov a tie prispievajú k udržiavaniu významných prírodných hodnôt, často s vysokým stupňom druhovej rozmanitosti. Táto kategória je definovaná kontinuitou tohto tradičného využívania spojeného so socio-ekonomickým rozvojom a s podporovaním cestovného ruchu a rekreácie. Môže obsahovať jedinečné prírodné alebo kultúrne prvky, alebo enklávy zachovaných ekosystémov, ale uplatňuje sa najmä hlavný manažmentový cieľ.

Do tejto kategórie môže spadať viacero „národných parkov“ Slovenska a chránených krajinných oblastí. Zaradenie národného parku po hodnotení do inej kategórie ako je II neznamena, že sa má zmeniť jeho kategória na národnej úrovni, je to tiež návod na nastavenie ďalšieho manažmentu územia na približovanie sa tejto kategórii.

Kategória VI

Územie charakterizované prevažne prírodnými ekosystémami (najmenej na dvoch tretinách výmery) s hlavným cieľom zabezpečenia ochrany a dlhodobého udržiavania biologickej diverzity, ale aktivity súvisiace s využívaním prírodných zdrojov a produkciou sú umožnené, avšak spôsobom, ktorý je zlučiteľný s cieľmi ochrany.

Túto kategóriu môžu spĺňať niektoré národné parky, ale zrejme naplnenie predpokladov väčšiny územia v prírodnom stave bude obtiažne.

4. Použitá a odporúčaná literatúra

DUDLEY, N. (Editor), 2008. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. Gland, Switzerland. 94 pp. http://www.iucn.org/knowledge/publications_doc/publications/?uPubsID=4935

(a český preklad Zásady pro používání managementových kategorií chráněných území, AOPK ČR, 2013) http://www.forumochranyprirody.cz/sites/default/files/zahranicni-inspirace/iucn_guidelines_final_cz.pdf

EUROPARC-Spain, 2008. Procedure for Assigning IUCN Protected Area Management categories. Ed. Fundaci3n Fernando Gonz3les Bern3ldez. Madrid. 140 pp. <http://www.europarc.org/uploaded/documents/122.pdf>

Štátna ochrana prírody SR, 2013. Mapovanie lesných biotopov. Metodický pokyn, 24 pp. (Ms.). http://www.sopsr.sk/dokumenty/Methodika_mapovania_lesnych_biotopov.pdf

Vysvetlenie niektorých pojmov

Agrobiodiverzita – zahŕňa voľne rastúce rastliny blízko príbuzné poľným plodinám (divoké príbuzné plodín), pestované rastliny (variety) a plemená hospodárskych zvierat; môže byť cieľom ochrany v chránených územiach pre divoké príbuzné plodín, tradičné a ohrozené variety, najmä také, ktoré sú závislé na tradičných kultúrnych postupoch; a/alebo tradičné a ohrozené plemená, najmä pokiaľ sú závislé na tradičných kultúrnych systémoch hospodárenia, ktoré sú kompatibilné s „divokou biodiverzitou“.

Ekosystémové/environmentálne služby – prínosy a úžitky, ktoré človek získava z ekosystémov; zahŕňajú zásobovacie služby (potrava, voda, drevo, biomasa, palivo, genetické zdroje, liečivé rastliny), regulačné (ako je regulácia povodní, sucha, degradácie územia, pôdy, protierózna funkcia, čistenie vody, regulácia škodcov, chorôb), podporné služby (pôdotvorný proces, kolobeh živín, primárna produkcia, zadržiavanie vody, poskytovanie životného priestoru, produkcia kyslíka) a kultúrne služby (rekreačné, výchovné, vzdelávacie, duchovné, náboženské a iné nemateriálne služby).

Geodiverzita – diverzita nerastov, hornín, fosílií, terénnych útvarov, sedimentov a pôd spolu s prírodnými procesmi, ktoré vytvárajú topografiu, krajinu a základnú štruktúru Zeme.

Manažment – v kontexte kategorizácie chránených území zahŕňa pojmy starostlivosť, nakladanie s niečím, obhospodarovanie niečoho, hospodárenie niekde/na niečom, riadené zásahy, zahŕňa aj tzv. pasívny manažment – bezzásahový režim starostlivosti o územie.

Prírodný les – les, v ktorom sa zachovalo pôvodné, alebo tomu blízke druhové zloženie a ktorý diferencovanou výstavbou a značným vekovým a hrúbkovým členením má pralesový charakter, bez zrejmých stôp po ľudskej činnosti; pre charakter prírodného lesa možno pripustiť takú mieru vonkajších vplyvov na prírodné ekosystémy, ktorá ešte týmto ekosystémom dovoľuje regeneráciu do pôvodného stavu (napr. tzv. túlavá ťažba v minulosti); ich súčasťou sú aj prírodné lesy postihnuté prírodnými disturbanciami a ponechané na prirodzený vývoj.

Tradičný systém využívania zdrojov – v kontexte kategorizácie chránených území je to systém, v ktorom interakcia ľudí a prírody vytvorila charakteristické ekologicky, biologicky, kultúrne a krajinársky významné prírodné hodnoty; poľnohospodárske alebo lesnícke využívanie územia a osídlenia, ktoré je trvalo udržateľné, bez významnejšieho ovplyvňovania prirodzeného stavu daného ekosystému, spojené s tradičnou sociálnou organizáciou, zvyklosťami, získavaním živobytia a duchovným životom, zlučiteľné so záujmami ochrany prírody; zvyčajne mozaikovitú využívanie územia, bez použitia priemyselných postupov a technológií, pričom zachovanie niektorých druhov a biotopov je závislé na pokračovaní takéhoto spôsobu využívania.